

MEANDAR MEDIA

ZNAKOVI PORED PUTA

ZNAKOVI PORED PUTA: Knjiga 5
NAKLADNIK: MEANDAR MEDIA · UREDNIK: Miroslav Mićanović · ZAGREB 12/2014

© MEANDAR MEDIA 2014
Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva kulture i
Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

STIPE GRGAS:
AMERIČKI STUDIJI DANAS:
IDENTITET, KAPITAL,
SPACIJALNOST

I. STRUKTURIRANJE AMERIČKOG SADA

Kao što se čini samorazumljivim da je geografski okvir³ američkih studija državni teritorij Sjedinjenih Država, vremenska odrednica "sada" na prvi je pogled još samorazumljivija. No kao što ću drugdje u tekstu problematizirati tu geografiju, tako ću ovdje pokazati kako usredotočenost na ono "sada" iziskuje tankočutniju diferencijaciju. Tom ću diferencijacijom vremenski omeđiti istraživanje, dotaći se razlikovnog iskustva temporalnosti i povijesti u Sjedinjenim Državama, ali i uputiti na implikacije tih uvida za razumijevanje i praksu američkih studija danas. Prije samog definiranja pojma "sada" i njegovih istoznačnica spomenut ću teškoće koje kao da priječe identitetsku diferencijaciju vremena u današnjem svijetu. One proizlaze iz uvida da su globalizacijski procesi zahvatili i sferu temporalnosti pa, primjerice, Anthony Giddens govori o "globalnom sada" (Giddens

³ Koliko je ta naizgled samorazumljiva tvrdnja u najnovijim američkim studijama dovedena u pitanje, natuknuo sam već u uvodnom sintetičkom prikazu razvoja discipline, i to u onom zaokretu prema transnacionalnosti. Opisujući taj zaokret, svi se redovito pozivaju na Janice Radway i njezino predsjedničko izlaganje pred Asocijacijom američkih studija 1998. godine. Ona je u svojem izlaganju upozorila da se područje američkih studija ne smije pojmiti kao teritorijalna nacija: "Daleko od toga da ih imamo po modelu posude – to jest kao naročitu vrstu izdubljenog predmeta s vidljivim rubovima ili kožom koja pokriva određene organski uniformne sadržaje – teritorije i geografije valja iznova misliti kao spacijalno situirane i zakučasto isprepletene mreže društvenih odnosa" (Radway 1999: 15). Metodološki naputak koji proizlazi iz tako zamišljenog predmeta američkih studija zahtijeva da istraživanja Sjedinjenih Država uvijek prekorace državne granice jer je jednostavno nemoguće taj identitet sagledati bez utjecaja hemisferskih, pa i globalnih procesa i pojava. Jednostavno kazano, granice suverenosti nacije ne poklapaju se s granicama discipline. Iako smatram da je taj pristup nužno usvojiti, primjerice u prikazu nastanka Sjedinjenih Država, te da je on logična posljedica mojeg zagovora inkorporiranja oceana u američki imaginarij, pokazat ću da mu valja pristupiti s ogradom, osobito kada je riječ o položaju Sjedinjenih Država kao svjetskog hegemonu.

1991), dok John Urry rabi pojam "instantno vrijeme" koje je različito od rutiniziranog i, mojoj argumentaciji pertinentnog, nacionalnog vremena industrijalizacije i modernizacije (Urry 2000). Podrobniji prikaz takva iskustva vremena nudi Heinz Kimmerle:

To da se vrijeme misli kao sekvencija jednakih trenutaka znači da u društvenom i političkom kontekstu ta misao nastoji sve ujednačiti i neutralizirati da bi njime ovladala. Totalizirajuća tendencija tog mišljenja vremena danas vodi globalnim dimenzijama: nadolazi vrijeme svijeta koje je isto ne samo u svakom trenutku nego na svakome mjestu. Neutralizacija svega diobom na jednake dijelove može dovesti do gigantskih akumulacija tih dijelova znanja i informacija, novca ili bilo kojega drugoga općeg sredstva razmjene. (Kimmerle 1996: 15)

Koliko god možemo ustvrditi da nas je to vrijeme svijeta sustiglo i da na mnogo načina živimo "instantno vrijeme" globalne istodobnosti, smatram da kulturalne/nacionalne specifičnosti doživljavanja ili predočavanja vremenitosti nisu posve iščezle. Anticipirajući argumente koje ću na različitim problematikama konkretizirati u nastavku, smatram da su upravo Sjedinjene Države najznačajniji nositelj rečene "totalizirajuće tendencije" te da se njihova moć ogleda i u mjeri u kojoj su ostatku svijeta nametnule osebujnu temporalnost.

Zastupajući pristup koji razlikuje američko sada od sadašnjosti drugih, polazim od neravnopravnih uloga u stvaranju i održavanju globalne sadašnjosti. Sheldon Wolin dvoji o samoj formulaciji "naše vrijeme" (ili, mogli bismo dodati, naša suvremenost), razjašnjavajući da njegova zamjerka proizlazi "djelomice iz toga što ne postoji jedinstveno zajedničko 'političko vrijeme', nego samo kulturno konstituirana različita vremena". Po njegovu mišljenju, ta različitost "pridonosi poremećaju i podriva mogućnost zajedničke narativne strukture i zajedničkog identiteta" (Wolin 1997). Ernst Bloch, na kojeg se redovito pozivaju zastupnici ideje o diferenciranom iskustvu temporalnosti, sažeo je te uvide u apodiktičnu tvrdnju: "Svi ljudi ne žive u istome Sada" (1991: 97). Prije pokušaja konceptualizacije

pojma suvremenosti podsjećam na rastuće zanimanje za ono sada, preokupaciju koju Francois Hartog smatra znakom vremena: "Iznad mnogih promjena koje su se odigrale zadnjih trideset godina naglasit ću snaženje, o kojemu je već bilo riječi, onoga sada u našem iskustvu vremena koje ide ruku pod ruku s krizom ili čak zatvaranjem budućnosti" (Hartog 2009: 975). Fredric Jameson naznačio je tu problematiku podnaslovivši jednu svoju knjigu "eseji o ontologiji sadašnjosti" (Jameson 2002), a znakovito je da se Paul Rabinow laća posla ocrtavanja "antropologije suvremenosti" (Rabinow 2008). Potrebu Giorgia Agambena da odgovori na pitanje "Što je to suvremenost?" (Agamben 2009) vidim kao dio istih misaonih napora. Na temelju tih primjera možemo zaključiti da postoje teorijsko-egzistencijalni razlozi zbog kojih je niz mislilaca fokusirao svoje napore na razumijevanje trenutka u kojemu žive. Kao što ću spomenuti u zaključku poglavlja, držim da se naglasak koji se stavlja na promišljanje suvremenosti zrcali i u nastojanjima disciplinarnog znanja da bude aktualno.

Započnimo jednostavnom tvrdnjom da je pojam suvremenosti – podredimo li inačice zajedničkom nazivniku – obilježen manjkavom konceptualizacijom, da niz otegotnih okolnosti stoji na putu pozitivnu određenju pojma. To se vidi i iz rječničkih definicija koje signaliziraju rasplnutost semantičkog polja na koje se referiraju. Ponegdje se riječ suvremen definira kao ono "što živi ili se događa u isto vrijeme kada i opisana osoba, zbivanje", drugdje kao ono "što ide ukorak s današnjim vremenom, današnji, moderan". Ni prva definicija, koja ukazuje na vremenski kontekst ovisan o određenju istodobnosti, ni druga, koja upućuje na ono što je moderno, nije ovdje u središtu interesa. Za mene je najvažnija definicija koja upućuje na ono što "je iz ovoga vremena; ovodobno, sadašnje", koja promišlja kako se suvremenost konstruira i, naposljetku, na koji se način nadaje kao problem. Ta treća uporaba riječi – dakle ono ovodobno, sadašnje – jest supstancijalno prazna i u njoj se suvremenost, da je tako imenujemo, nadaje kao čisto relacijski identitet. Razlog je toga jezičnog odstupanja ovaj: tek kada riječ suvremen, koju najčešće rabimo ili susrećemo bez promišljanja njezina značenja ili implikacija, sagledamo kao problem, dakle kada se odmaknemo od nje u dovoljnoj

mjeri da uvidimo kako smo je naturalizirali do nevidljivosti, tek nam se tada nameće potreba za strožim određenjem. Tek kada ono "sada" postavimo kao predmet mišljenja, postajemo svjesni njegove provizorne naravi, uviđamo činjenicu da se radi o riječi bez referencijalnog sidrišta. Lišena pozitivnog označenog, ta riječ funkcionira kao deiksa koja skuplja značenje samo u odnosu na onoga tko je izriče i na mjesto gdje je iskazana; ono što ona označuje determinirano je vremenom izricanja. Poigravajući se naslovom svoje zbirke esejja, *sadašnjost dugo traje*, tvrdnjom koja je, po mojem mišljenju, upravo suprotna iskustvu sadašnjosti u Sjedinjenim Državama, Francis Mulhern rabi zanimljiv paradoks. On piše da je tvrdnja kako sadašnjost dugo traje s jedne strane uvijek istinita, dok je s druge uvijek lažna: "Uvijek je istinita jer je sadašnjost ono što uistinu postoji s obzirom na to da prošlost i budućnost figuriraju samo kao reprezentacije pamćenja i anticipacije; nikada nije istinita jer na mjestu gdje budućnost postaje prošlost možemo ustvrditi da sadašnjost uopće ne traje" (Mulhern 1998: 1).

Polje suvremenosti obuhvaća prošlost koja je iznjedrila sadašnju zbilju, ono, naravno, obuhvaća sve pojavnosti koje su neposredno dane, ali je također okrenuto budućnosti koju neprestano sustiže. Ono sada stalno se prazni od sadržaja, pa odatle često upotrebljavana slika nečega poroznoga u što utječe i istječe vrijeme. Optiramo li za apstraktniji opis, suvremenost ili ono sada može se odrediti jedino u odnosu na nešto drugo, relacijske je naravi, negdje između onoga što je prošlo i onoga što tek slijedi. Lišeno supstancijalnog određenja, možda bismo ono sada mogli definirati na negativan način, kao ono što nije prošlo, a ni ono što se tek treba dogoditi. Ostavljajući po strani projekcije budućnosti, okrenimo se na trenutak implikacijama tvrdnje da ono sada nosi u sebi ono što još nije prošlo ni za pojedinačnu egzistenciju ni za društveni kolektivitet. Ono što nije prošlo imenovat ću događajem koji je inaugurirao ovodobnost, koja je sa svoje strane izmjestila prošlost koju naknadno smatramo nepertinentnom novooblikovanoj konstelaciji iskustva.

Stoga je razumljivo što je rastuće zanimanje za suvremenost popraćeno izdvajanjem i teorijskim promišljanjem pojma događaja. Badiou

ili Žižek, s Kantom kao obvezatnim predšasnikom, imena su koja se stalno javljaju u američkom časopisu indikativnog naslova *Teorija i događaj*. Niz teorijskih priloga u tom časopisu svjedoči ne samo o zanimanju za pojam događaja nego i o kompleksnosti i misaonom izazovu koji su inherentni njegovoj konceptualizaciji. Pristupačniju analizu događaja i načina na koji se on može upotrijebiti u interdisciplinarnim istraživanjima, analizu koja je mnogostruko relevantna za amerikanističke teme, ali i za ključne postavke ove studije, čitatelj može naći u djelu Iana Baucoma *Specters of the Atlantic: Finance Capital, Slavery and the Philosophy of History* (2005). Ondje ćemo naći kritičku rekapitulaciju pojma događaja, ali i primjenu tih spoznaja na čitanje zgrade iz povijesti prevoženja robova na Atlantiku kao inauguralnog događaja nastanka ovovremenoga kapitalističkog ustroja.⁴

Sumirajući ključne uvide tih promišljanja, operativnu definiciju događaja mogli bismo formulirati ovako: događaj je radikalna prekid s normama, interpretativnim paradigmatima i shvaćanjima određene situacije, on signalizira povijesnu prekretnicu koja inaugurira novo povijesno razdoblje. Važno je napomenuti da događaj ima i svojevrsan retroaktivni učinak jer njegovo značenje preinačuje do tada uvriježenu sliku/interpretaciju prošlosti, hijerarhiju i objasnidbeni potencijal njezinih sastavnica. Nadam se da će čitatelju nakon čitanja ove knjige biti jasno zašto moja čitanja američke suvremenosti mnogo manje pozornosti posvećuju budućnosnom potencijalu događaja (onome što Baucom naziva "prognosticum"). Dapače, mogu reći da upravo iz upitnosti tih projekcija ili, konkretnije kazano, iz dvojbi oko potencijala američkog projekta danas proizlaze i izazov i poticaj za pisanje.

Ovisnost demarkacije suvremenosti o događaju ili događajima vraća nas u identitetski i disciplinarni okvir. Ako je ranije bilo vidljivo da je definiranje suvremenosti relacijske naravi, sljedeći korak argumentacije treba ukazati na činjenicu da ine kulture odabiru različite događaje na temelju kojih datiraju suvremenost. Ono što se drži

⁴ Posebno izdvajam četvrto poglavlje naslovljeno "Signum Rememorativum, Demonstrativum, Prognosticum": *Modernity and the Truth Event*, str. 113-140.

prijelomnom zgodom ne varira samo nominalno, nego se ponegdje prijelomnim smatra događaj koji se zbio u recentnoj prošlosti, dok se drugdje takvo značenje pripisuje događaju iz dalje prošlosti. Dok bi usporedba vrsta događaja kojima se pridaje takvo prijelomno značenje svakako bila zanimljiva za komparativistička istraživanja, ovdje me više zanima koliko daleko u prošlost posežu različiti identiteti da pronađu ili izmisle događaj koji drže relevantnim za razumijevanje svoje suvremenosti.

Kazano psihoanalitičkim terminima, sposobnost odjelotvorenja traume nije podjednako raspoređena po ljudskim zajednicama. Jednostavnije formulirano, različite kulture nisu u jednakoj mjeri opterećene utegom prošlosti; neke su okrenute budućnosti, dok su druge imobilizirane prošlošću, konstantno upregnute u nastojanjima da prerade njezine učinke.⁵ Na temelju rečenog mogli bismo ustvrditi da je stereotip o Sjedinjenim Državama kao naciji, kolokvijalnim jezikom kazano, "kratkog pamćenja" objašnjiv činjenicom da je, u odnosu na druge kulture, u američkom kulturalnom imaginariju relevantno obzorje povijesnog iskustva, prihvatimo li takvu definiciju suvremenosti, kraće u odnosu na druge koji se po pravilu vraćaju dalje u prošlost tražeći ono što ih sudbinski određuje. Dodatno određujući razlikovnost američkog identiteta, postavio bih pravilo da je kraća suvremenost obilježje dinamičkih kultura koje u procesu iranju prošlosti skraćuju relevantni vremenski doseg, pa su sukladno tome u većoj mjeri okrenute onome što dolazi, a manje onome što se dogodilo.

Prije negoli ponudim primjer, podsjećam na zapažanje Sheldona S. Wolina koji smatra da potraga za tehnološkim inovacijama i kultura koja ih promiče rezultiraju bržim i obuhvatnijim promjenama, što znači da institucije, vrijednosti i očekivanja dijele s tehnologijom kratak vijek trajanja. Wolin zaključuje: "Živimo trijumf suvreme-

⁵ Posebnu strukturu američke temporalnosti kao razlikovnog obilježja američkog identiteta ponudio je R. W. B. Lewis, jedan od začetnika discipline američkih studija. Njegov opis "suverenosti onoga sada" ili onoga što on naziva "strankom nade" poticajan je izvor za promišljanje funkcije vremenitosti u konstrukcijama američkog identiteta (Lewis 1955).

nosti i njezina suputnika, zaborava ili kolektivne amnezije. Kazano ponešto drukčije, u rana moderna vremena promjena je izmjestila tradiciju; danas promjena slijedi za promjenom" (Wolin 2008: x). Naravno, takvo iskustvo temporalnosti lako bi bilo evidentirati diljem američke konzumerističke kulture, ali ja ću ga ovdje ilustrirati na slučaju u kojem ono ima veću težinu. U raspravi o uraganu Katrina Wai Chee Dimock kritizira manjkavost mjera osiguranja od poplava u New Orleansu uspoređujući ih sa strategijama koje Nizozemska poduzima suočena s konstantnom prijetnjom vodene stihije. On otkriva da odgovorni za nasipe na rijeci u New Orleansu, optirajući za kratkoročnu dobit, nisu smatrali potrebnim osigurati se na duže staze i zaključuje: "Možda se taj čudnovati osjećaj proporcije pokaže najrazornijim učinkom poimanja vremena mlade države, poimanja koje ni dugotrajnoj prošlosti ni dugotrajnoj budućnosti ne dopušta da interferiraju s kratkotrajnom, ali odveć velikom središnjošću sadašnjosti" (Castronovo 2009: 151). Anticipirajući niz pitanja u nastavku, smatram da je američka suvremenost suočena s izazovom kako će se njezina dinamičnost i moduliranje vremena na kojemu se ona temelji uhvatiti u koštac sa stanjem smanjenih očekivanja.⁶

Vraćajući se strukturiranju suvremenosti, razmotrit ću način na koji ona rekonfigurira prošlost, preinačuje važnost i relevantnost partikularnih dionica prošlosti. Taj ću mehanizam ilustrirati na primjeru vlastitog čitanja nečega što sam devedesetih godina nazvao "suvremenim" američkim romanom. Kao preliminarnu napomenu navodim činjenicu, relevantnu i za ovu studiju, da je praksa demarkiranja vremena urodila navadom da govorimo o desetljećima kao dionicama koje unificiraju povijesne pojave i potom ih kao takve rabe kao kostur povijesnog narativa. U kontekstu američkih studija, bilo da je riječ o književnosti, o kulturalnoj ili društvenoj povijesti,

⁶ Naravno, kazavši to, ne smatram da su Sjedinjene Države iznimka. No usudio bih se reći da to što se s istim izazovom suočava velik dio svijeta svjedoči o dominaciji američkog modela življenja vremena. Kao potkrepu razlikovnosti Sjedinjenih Država mogao bih ukazati na ustrajnost pritege prošlosti kod drugih naroda, uključujući, naravno, i Hrvatsku.

šezdesete su se godine često uzimale kao prijelomni trenutak tadašnje povijesti. Zbog inih razloga, među koje svakako spada i određena generacijska identifikacija, meni se takvo čitanje druge polovice dvadesetog stoljeća doimalo uvjerljivim. No iz današnje perspektive, uvažavajući učinke šezdesetih, ali svjestan sadašnjega američkog trenutka, smatram da je potrebno iznova odvagnuti procese i pojave koji su se odvijali u drugom dijelu dvadesetog stoljeća i procijeniti njihove formativne učinke u oblikovanju američkog sada. Jednostavno kazano, veći dio pojava, procesa i osoba koje se smatraju izdancima šezdesetih jednostavno nema objasnidbeni potencijal za suočavanje sa sadašnjošću. Stoga, ishodište ove sadašnjosti, odluke i procese koji su inaugurirali novu etapu američkog projekta valja tražiti drugdje. To ne znači da ćemo u potrazi za prijelomnim trenutkom jednostavno jedno desetljeće zamijeniti drugim. Kao što ću pokazati u završnom dijelu poglavlja, nužno je promijeniti i fokus istraživanja: metodološki gledano, umjesto usredotočenosti na kulturu shvaćenu u najširem smislu riječi i na politiku identiteta, pozornost valja usmjeriti na, često prikrivenu, ekonomsku determinantu ljudskog života.

Umjesto studentske pobune, Vijetnamskog rata, borbe za crnačka prava ili subverzivnih učinaka kontrakulture, uvjete koji su omogućili ono čemu smo svjedočili tijekom prošlog desetljeća valja tražiti u snaženju "neoliberalizma" i kao ideologije i kao gospodarske politike. Kao i mnogi drugi i Naomi Klein genezu tog procesa nalazi u odbacivanju Keynesove ekonomske misli na kojoj se temeljio gospodarski sustav nakon Velike krize te u ustoličenju Čikaške škole ekonomije i njezina gurua Milтона Friedmana kao mjerodavnih dijagnostičara i savjetodavaca u nizu kriznih situacija, od Pinochetova Čilea preko Jeljcinove Rusije do Bushova Iraka. Po njezinu mišljenju, temeljne su postavke čikaške doktrine ove:

Jezgra toga svetoga čikaškog nauka bilo je mišljenje da su ekonomske sile ponude, potražnje, inflacije i nezaposlenosti nalik na prirodne sile, fiksirane i nepromjenjive. Na istinski slobodnom tržištu, zamišljenom u čikaškim predavaonicama i udžbenicima, te su sile egzistirale u savršenoj ravnoteži u kojoj ponuda odgo-

vara potražnji kao što Mjesec utječe na plimu i oseku... Kao što se ekosustavi sami reguliraju, održavajući se u ravnoteži, tržište prepušteno sebi stvorit će točno pravi broj proizvoda po točnim cijenama, koje će proizvesti radnici s plaćama koje će moći točno kupiti te proizvode – uistinu jedan Raj zaposlenja u izobilju, bezgranične kreativnosti i nulte inflacije. (Klein 2007: 50)

Akademski polemika između zagovaratelja neobuzdanoga slobodnog tržišta i onih koji su zastupali potrebu državne intervencije poprimila je u osamdesetima posve novu dimenziju izborom Margaret Thatcher i Ronalda Reagana. Štoviše, David Harvey na početku svoje kratke povijesti neoliberalizma izdvaja izbor Ronalda Reagana za predsjednika Sjedinjenih Država kao presudan trenutak potonjih transformacija. Oboružan "uglađenošću i osobnom karizmom", Reagan je utro put revitalizaciji američkoga gospodarstva, podupirući fiskalne odluke Nacionalne banke i pridodajući im vlastite smjernice koje su obuzdale moć radništva, deregulirale industriju i omogućile nesmetano poslovanje financijskog sektora. Iz tih "epicentara" širili su se procesi koji su preinačili svijet (Harvey 2007: 1). Drugdje Harvey opisuje Reaganovu politiku kao strategiju usmjerenu protiv moći središnje vlade:

Deregulacija svega, od zračnih linija i telekomunikacija do financija, otvorila je nove zone nespunitih tržišnih sloboda za moćne korporativne interese. Ideološki opisano kao moćno sredstvo za unapređenje konkurencije i inovacije, tržište se u praksi pokazalo kao moćno sredstvo konsolidacije monopolnih korporativnih i multinacionalnih moći kao jezgara klasne vladavine. Porezne olakšice za bogate istodobno su pokrenule značajan zakret prema većoj društvenoj nejednakosti i restauraciji prevlasti gornje klase. (Harvey 2006: 18)

Za osamdesete kao prijelomno desetljeće, kao ono razdoblje u kojemu treba tražiti korijene današnjih Sjedinjenih Država, opredjeljuje se i Neil Smith ovom opservacijom:

Prijelaz iz neoliberalizma devedesetih, u neokonzervativizam dvadeset i prvog stoljeća u Sjedinjenim Državama, obilježen posljedicama 11. rujna, tumači se diljem političkog spektra kao jedan od najoštrijih zaokrta u recentnoj povijesti SAD-a. Suprotno tomu, ova knjiga zastupa mišljenje da iako su različite ličnosti bile na čelu demokratskih i republikanskih administracija, iznosile različite retorike i bile inspirirane divergentnim intelektualnim tradicijama... u dužem vremenskom kontekstu i iz internacionalne perspektive kontinuitet s razdobljem osamdesetih, koje su prve najavile globalizaciju, mnogo je izraženiji od diskontinuiteta. (Smith 2005: vii)

Valja kazati da su u donedavnoj decimalnoj periodizaciji američkoga dvadesetog stoljeća osamdesete bile obilježene stigmatizirajućom sintagmom "ja desetljeće" ("me decade"). Kao takve nisu privukle onu kritičku pozornost koja je urodila iscrpnim analizama različitih dimenzija pedesetih ili šezdesetih godina. Iz današnje se perspektive to doima čudnim jer su i oni koji su im pristupili na ne odveć sustavan način prepoznali u razdoblju 1980-ih nastupajuće epohalne mijene. Urednici zbornika *Constructing the Eighties* (1992) tako su u predgovoru zabilježili:

Bez dvojbe, 1980-ih nastupilo je ono što već duže vrijeme prepoznajemo kao postindustrijsko društvo. Dovršen je proces industrijalizacije koji je započeo u devetnaestom stoljeću i koji je kao šok 1980-ih ušao u nacionalni um. Čitavi dijelovi nekoć moćne američke nacionalne industrije premjestili su se u zemlje u razvoju gdje je radna snaga jeftina i gdje ne postoje radnički sindikati. (Grunzweig 1992: 14)

Knjiga Johna Ehrmana *The Eighties: America in the Age of Reagan* (2005) sumira osamdesete s veće vremenske distance i s oprečne političke pozicije. Na jednome mjestu on nabraja ključna dostignuća Reaganove administracije: smanjenje poreza, sužavanje mogućnosti širenja državne vlasti, gospodarsku obnovu, kontinuiranu deregula-

ciju, imenovanje konzervativnih sudaca te jačanje obrane i vanjske politike (2005: 149). Iako Ehrman priznaje da su za Reaganova mandata neke grupacije imale više koristi od drugih, smatra da je za većinu populacije to vrijeme donijelo više pravednosti, više izbora i bolji životni standard (*ibid.*: 127). Smatrajući potrebnim registrirati i benevolentni prikaz osamdesetih, moram kazati da mi je pomalo naivna zadnja rečenica Ehrmanove studije u kojoj čitamo da je američka vlada pregledala rukopis, ali da taj pregled ne podaruje autentičnost predočenim informacijama niti implicira da vlada podržava izložene stavove (*ibid.*: 219). Upravo je ideološka pozicija priječila Ehrmanu da razotkrije tektonske mijene u sferi kapitala i strategije kojima je kapital diktirao ključne odluke desetljeća i na taj način postavio temelje američke sadašnjosti.

Već su na izmaku osamdesetih Stephen R. Gill i David Law prepoznali rastuću dominaciju ideologije koja je zastupala svetost privatnog vlasništva i akumulacije te deflatorne monetarne politike koja je disciplinirala tržišta rada i dobara. Pogodovalo se privatnom sektoru kao jedinom pokretaču rasta. Jednostavno kazano, "u tijeku je bila rekonstrukcija Gramscijeva oblika hegemonije koja je pogodovala kapitalu" (Gill 1989: 481-482). Važnost tih tendencija i odluka vidljiva je danas kada se održivost tog koncepta stavlja na kušnju i kada se njegova hegemonijska snaga suočava s izazovima polariziranog društva. Tektonsko značenje promjena inauguriranih osamdesetih godina sagledava Daniel T. Rodgers u knjizi *Age of Fracture*, zastupajući tezu da tadašnja zbivanja označuju prekid koji je nužno uvažiti želimo li pojmiti sadašnjost. Njegova sažeta formulacija tih zbivanja glasi: "Snažne metafore društva nadomjestile su slabije. Zamišljeni kolektivi ispraznili su se od ideja strukture, a moć se u njima razrijedila. Ocijenjena prema svojim misaonim dosezima, zadnja četvrt stoljeća bila je doba razgradnje, veliko doba frakture" (Rodgers 2011: 3). Ono što je, po njegovu mišljenju, zagonetno u tom razdoblju vodi prema sljedećem koraku mojeg izlaganja: "Ono po čemu je to doba zagonetno nije to što su se ekonomski pojmovi našli u središtu društvene rasprave; prava je enigma kako je tako apstraktna i idealizirana ideja efikasne tržišne djelatnosti nastala usred tolikih nesavršenosti tržišta u realnom svijetu" (*ibid.*: 43).

Važno je napomenuti da ideal "djelotvornoga tržišnog djelovanja" nije jednostavno iznikao iz promijenjenih ekonomskih okolnosti, nego je promican kao dio ideološkog projekta. U tom smislu, izmještanje šezdesetih u korist osamdesetih rekonfigurira i plejadu osoba koje izdvajamo kao kreatore ključnih razvojnih tokova američke povijesti. Umjesto likova i pokreta koji su glorificirani u prikazu američke povijesti koja polazi od prosudbe o prijelomnom značenju šezdesetih, iz današnje perspektive valja prepoznati djelovanje onih čije značenje ranije nije bilo prepoznato. James Livingston tako skreće pozornost na važnost djela Michaela Novaka znakovita naslova *The Spirit of Democratic Capitalism* koje je izdala izdavačka kuća Simon & Schuster uz subvenciju instituta American Enterprise (AEI), gdje je Novak 1977. postao viši savjetnik. To spominjem jer Livingston otkriva da je institut American Enterprise bio jedan od nekoliko trustova mozgova u Washingtonu utemeljenih novcem konzervativnoga krupnog kapitala (Olin, Scaife, Coors), koji nisu, za razliku od liberalnih fundacija (Ford, Rockefeller, Carnegie), imali zamjetan utjecaj na američku intelektualnu scenu. No investitori u taj projekt znali su da je potrebno stvoriti novu političku kulturu koja će posve zaobići bastione ljevice na sveučilištima i neposredno utjecati na središta moći. Livingston kvantificira razmjere tih investicija i zaključuje: "Cilj je bio promijeniti svijet, a taj je proces morao započeti na tržištu ideja, gdje su liberali, sljedbenici Keynesa i socijalisti i dalje bili najugledniji i najutjecajniji sudionici. Taj institucionalni okoliš i intelektualna pozadina, ali i društvena mreža stvorili su uvjete za 'Reaganovu revoluciju'" (Livingston 2010: 16). Može se zastupati teza da je taj "institucionalni okoliš" preuzeo ideološku ulogu koju je u određenoj mjeri prije imala disciplina američkih studija. Sama disciplina, usredotočena na agendu koju su na dnevni red stavili događaji šezdesetih, ali isto tako pod pritiskom sveučilišnih politika i njihovih protokola, nije u dovoljnoj mjeri prepoznala značenje tih inicijativa, pa ćemo zalud unutar disciplinarnih okvira, osim ovlašnih zajedljivih bodlji, tražiti suvisao prikaz rastuće uloge te ideološke konfiguracije i zbilje koju je ona nastojala legitimirati.

Hegemonija neoliberalnog poretka ne samo da je pripitomila i

kooptirala vrijednosti koje su zastupale šezdesete nego je poništila njihov utopijski potencijal. U tom kontekstu valja porazmisliti o onoj budućnosnoj projekciji koja je, analogno zahvatu u prošlost, dio strukturiranja suvremenosti. Pišući o "slabljenu utopijske ideje", Fredric Jameson zamjećuje da je "slabljenje smisla za povijest i za zamišljanje povijesne razlike koje karakterizira postmodernitet, paradoksalno, isprepletano s gubitkom onog mjesta izvan povijesti (ili nakon njezina kraja) koje nazivamo utopijom" (Jameson 2004: 36). Francis Mulhern dolazi do slične dijagnoze i navodi moguće uzročnike: "Smisao za ono buduće' nastavlja slabjeti; štoviše, tendencije koje definiraju sadašnjost – jačanje kapitalističkih pritisaka i retro razvoj povijesnih lijevih alternativa – surađuju na zatvaranju imaginacije" (Mulhern 1998: 115). O stanju postmoderniteta Steven Connor piše:

Kao da je postmodernitet posudio od moderne njezinu sposobnost prekidanja s prošlošću, njezino svojstvo pribranosti, izgubivši pritom sve njezine budućnosne impulse. Prošlost je napuštena bez poziva k budućnosti. Spljošteno ili dekomprimirano stanje sadašnjosti posljedica je, čini se, amnezije spojene s acedijom ili zamorom budućnošću – sustavan zaborav onoga danoga i rastuća rezignacija ili ravnodušnost prema onome što predstoji. (Luckhurst 1999: 21)

Kraj prvog desetljeća trećeg milenija ne nagovještava buđenje "budućnosnih impulsa". No za razliku od "razigrane pluralnosti" postmoderne mi se danas, riječima Charlesa Morrisa, nalazimo u "opakijem kulturnom prostoru" u kojemu "je država-nacija prerasla u tržišnu državu (*market state*), gdje odnosi države prema svojim građanima nalikuju na one između korporacije i potrošača" (Morris 2009: 98-99). Da bismo putem američkih studija otkrili zašto je i kako malaksala ranija razigranost i dokučili, primjerice, preobrazbu građanina u suvremenim Sjedinjenim Državama, smatram da disciplina mora inauguirati još jedan, dosad zapostavljen, interdisciplinarni susret.

Genealogija discipline lako bi pokazala da joj takva umreženja nisu strana jer se izučavanje američkog identiteta, riječima jednog od utemeljitelja discipline, "kao cjelina ne poklapa s uobičajenim poljem operacija bilo koje etablirane akademske discipline" (Smith 1950: 3), dok Julie Thompson Klein zastupa tezu da su upravo američki studiji pridonijeli legitimiranju interdisciplinarnog pristupa na američkoj akademskoj sceni (J. T. Klein 2005). Budući da disciplinarnost mijene nisu uzrokovane isključivo disciplinarnom logikom, nego zrcale promjene koje se događaju izvan discipline, razumljivo je da će transformacije u suvremenom svijetu i izazovi razumijevanja njihove kompleksnosti naći odjeka u načinu definiranja i u praksama znanstvenog rada. Na američkoj akademskoj sceni Louis Menand tako prepoznaje fazu postdisciplinarnosti u kojoj se znanstvenici bave pitanjima izvan svoje struke ili samo tangencijalno povezanim s njom (Menand 2001). Iako sama pojava tog zaokreta prema postdisciplinarnosti zaslužuje pozornost američkih studija, smatram da je taj zaokret bolje objasniti onim što je Judith Butler nazvala željom, pa i imperativom da se bude relevantan i da se misli "stanje u kojemu se nalazimo" (Butler 2007: 2). Priznajući da je to velikim dijelom i bilo poticaj za pisanje ove knjige, smatram da promišljanje američke suvremenosti iziskuje mjeru postdisciplinarnog eklekticiteta koja će nam razotkriti slijepu pjegu discipline koju valja prepoznati i potom sanirati.

Apodiktična tvrdnja Philipa Goodchilda da "suvremena filozofija, politička teorija i teologija ne mogu napredovati ne uzmu li u obzir novac" (Goodchild 2009: 38) imenuje domenu koja mora biti neizostavnim dijelom svakoga govora o američkoj sadašnjosti. Na tragu tog naputka zastupam tezu da preosmišljanje društveno-humanističke znanosti danas, pa i američkih studija, mora nužno uvažiti važnost ekonomije i ispraviti ono što Bernard Stiegler smatra kobnom "filozofijskom abdikacijom u odnosu na ekonomiju" (Stiegler 2010: 18). Odmah ću kazati da je jedan od razloga zašto se ekonomija izostavljala iz prikaza američkog identiteta položaj i uloga marksizma u povijesti discipline.⁷ Zamjećujući utjecaj koji

⁷ Da paradoks bude veći, jedan od utemeljitelja američkih studija, E. O. Mathiessen, čija je knjiga *The American Renaissance* nezaobilazno disciplinarno štivo, bio je vrlo

je marksistička misao imala diljem inih humanističkih i društvenih znanosti, Michael Denning smatra da je njezino mjesto unutar izučavanja američke kulture i društva "donekle anomalijsko" (Denning 1986: 356). Njegova primjedba prikladna je za moju argumentaciju: "Američki studiji služili su kao ključna alternativa marksističkim tumačenjima, bili su utjelovljenje i tumač američkog načina života, 'genijalan izum američke politike'; njihove interdisciplinarnost i totalizirajuće (možda 'pluralizirajuće') ambicije konkurirale su marksizmu, koji se jednostavno smatrao sovjetskom ideologijom" (*ibid.*: 358). Naravno, u mjeri u kojoj Denningovo objašnjenje tumači minoriziranje ekonomije u američkim studijima za vrijeme bipolarnog svijeta, ono je nedostavno kao objašnjenje nakon kraja hladnoratovske podjele. Stoga smatram da izostavljanje marksizma iz disciplinarnog arhiva valja sagledati kao posljedicu ustrajnije konstelacije istraživačkih prioriteta.

Howard Brick postavlja izostavljanje ekonomije u širi kontekst promjena prioriteta unutar društvenih znanosti. On smatra da se sve do sredine dvadesetog stoljeća društvu i ekonomiji pristupalo kao "sljubljenom" cjelini, no tada "je došlo do suptilne i značajne intelektualne revolucije koja je imala za cilj razlikovati društvo od ekonomije, definirati društvenu oblast terminima različitim od ekonomske razmjene i uspostaviti autonomnu društvenu sferu koja je dobila prevlast pred pukom ekonomijom" (Lichtenstein 2006: 29). Slično kao te promjene, različita su postmodernistička čitanja, uključujući i njihovu neomarksističku inačicu, pridonijela marginalizaciji ekonomske dimenzije ljudskog iskustva. Poststrukturalistička ortodoksija djelomice snosi odgovornost za obestvarenje mnogostrukih struktura života i za njihovu preobrazbu u diskurzivne, a ne materijalne prakse. Larry Ray i Andrew Sayer započinju uvod

blizak marksističkoj tradiciji mišljenja, pa i komunističkom pokretu u Sjedinjenim Državama. Zanimljivo je da svoju naslijeđenu imovinu nije usmjerio u časopis *American Quarterly*, dakle glasilo američkih studija, nego je pomogao utemeljiti socijalističko-internacionalistički časopis *Monthly Review* (vidi Pfister 2007). Usput ću primijetiti da je na predlošku njegova života napisan roman naslovljen *American Studies* (Meril 2009) koji opisuje cijenu što ju je fikcionalizirani lik Mathiessena platio zbog svojega političkog i spolnog opredjeljenja.

u zbornik radova o odnosu kulture i ekonomije nakon takozvanog "zaokreta prema kulturi" ovim zapažanjem:

Jedno od najupečatljivijih obilježja društvenih znanosti na kraju dvadesetog stoljeća jest porast interesa za kulturu i napuštanje ekonomije. Zaokret prema kulturi bio je osobito jak u radikalnoj društvenoj misli i povijesnim znanostima, uključivši zaokret prema diskursu te napuštanje materijalizma i marksističke političke ekonomije koja je bila tako snažna 70-ih i ranih 80-ih. Ono što je prije bilo sekundarno, naime nadgradnja, sada je postalo primarno, dok se u mnogim krugovima iskazuje sumnjičavost prema pojmu strukture. Dok je prije jezik zrcalio materijalni bitak, sada se tretira kao 'kuća bitka'. Dok su se prije radikalni mislioci bavili kapitalizmom, sada govore o modernitetu i postmodernitetu. Sam postmodernizam u najvećoj je mjeri kulturalan po svojim interesima, pri čemu je ekonomija upadljivo vidljiva svojom odsutnošću, jer je politička ekonomija okaljana svojom vezom s materijalizmom i velikim pričama. (Ray i Sayer 1999: 1)

Pišući 1999. godine, urednici zbornika donose ovo upozorenje: "Paradoks zaokreta od ekonomije prema kulturi u vrijeme stalnih, ako ne rastućih ekonomskih problema sve je vidljiviji. Šutnja o tim pitanjima ne može dugo potrajati i potrebno je svježe istraživanje odnosa između kulture i ekonomije" (Ray i Sayer 1991: 21). Ako je izostavljanje ekonomije 1999. godine bilo paradoksalno, ako tadašnji problemi u ekonomiji nisu bili dovoljno hitni da nametnu uvažavanje ekonomske sfere, onda nekih deset godina kasnije to više nitko iole zainteresiran za "stanje u kojemu se nalazimo" ne može sebi priuštiti.

Govoriti o Sjedinjenim Državama na kraju prvog desetljeća trećeg milenija a ne registrirati način na koji se ekonomska sfera razotkrila kao strukturirajuće središte tog entiteta krivotvori istinu našega predmeta istraživanja. Promišljanje američkih studija danas iziskuje prepoznavanje odsutnosti te sfere u postojećim disciplinarnim paradigmatima i nalaže revidiranje metodoloških postavki da bi se ona inkorporirala u istraživačku agendu. Iako se ta revizija djelomice

može izvesti genealoškom rekonstrukcijom koja bi pomaknula težište u postojećim paradigmatima, moj pristup zagovara iskorak izvan granica discipline i uvažavanje autora, metodologija i spoznaja koje ne pripadaju američkim studijima u strogom smislu riječi.

Kazavši to, svjestan sam opasnosti ulaženja u disciplinu/znanost koja iziskuje zasebna znanja i protokole.⁸ Stoga ću se i ovom prilikom ograditi i reći da ekonomija koju kanim inkorporirati u američke studije manje slijedi metodologiju i protokole istoimene discipline, a više je dio onoga što bismo mogli nazvati "ekonomskim reprezentacijama". Američki ekonomist David F. Ruccio, od kojega posuđujem sintagmu, zagovara korisnost tih reprezentacija, koje nalazi u svim disciplinama, među aktivistima koji se bave pitanjima izvan vidokruga akademskih ekonomista i u popularnoj kulturi koja je krcata referencijama i reprezentacijama ekonomskih tema i pitanja (Ruccio 2008: 905). U krizi kao što je ova koju živimo te se reprezentacije umnožavaju, zasićuju stvarnost koju ni sami ekonomisti ne mogu objasniti, pa tako Robert Solow, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, može reći: "Ne, ne mislim da normalno ekonomsko promišljanje može objasniti ovu krizu" (Posner 2010: 306). Ta nemogućnost djelomice proizlazi iz preuskih disciplinarnih protokola koje su prepoznali sami ekonomisti kao, primjerice, Deirdre McCloskey koja zagovara uvažavanje ideja kao one "mračne stvari povijesti", ali i iskorak izvan granica discipline:

Da bismo umjeli detektirati tu mračnu tvar, potrebna nam je nova ekonomija usmjerena na ideje koja bi priznala, primjerice, da jezik oblikuje ekonomiju. Takvoj humanističkoj ekonomskoj znanosti... metode humanistike bile bi u jednakoj mjeri znanstveno relevantne kao što su joj sada metode matematike i statistike. Takva proširena ekonomska znanost iščitavala bi književne tekstove i radila simulacije na računalima, analizirala priče i modelirala maksime, razjašnjavala pomoću filozofije i mjerila statisti-

⁸ Umreženje ekonomije u interdisciplinarni dijalog svakako može početi i kritikom navodne znanstvenosti ekonomske misli. Kao primjer takva djela navodim "raskrinkavajuću" studiju Stevea Keena (2011).

kom, pitala se o značenju svetoga i izlagala sastojke profanoga. Oni u humanistici i oni u društvenim znanostima prestali bi se podrugivati jedni drugima, počeli bi čitati knjige i međusobno pohađati predavanja. (McCloskey 2010: 74)

Taj teorijski naputak upravo u promišljanju američke suvremenosti pokazuje svu svoju nužnost i preskriptivnu težinu. Na njegovu će tragu analize koje slijede pokazati potrebu uvažavanja ekonomske dimenzije u promišljanju sadašnjeg trenutka američkog projekta te će iz urgentnosti tog trenutka upozoriti da su pitanja kapitala i krize, pitanja života pojedinaca i kolektiva koji se odvija u njihovoj sjeni, odveć kompleksna da bi se prepustila ekonomistima.

III.

DOGAĐAJ 11. RUJNA

Pridajući zbivanjima koja su se odigrala 11. rujna 2001. godine u New Yorku i Washingtonu attribute događaja, želim istaknuti njihovo tektronsko značenje, ali isto tako, na tragu onoga što je rečeno o događaju, njihove retroaktivne učinke i ulogu koju su imali u razdoblju koje je uslijedilo. Ne zadržavajući se na opisu samog događaja, prvo ću pokazati kako je konceptualizacija napada pribjegla gore opisanim paradigmama samorazumijevanja, potom ću opisati kako su događaj i ono što je njime inaugurirano uzdrnali te konceptualizacije, a poglavlje ću završiti osvrtom na strategije proradbe događajem izazvane traume koje zorno razotkrivaju strukturirajuću, presudnu ulogu logike kapitala.

Izazov domišljanja terorističkih napada na New York i Washington djelomice proizlazi iz činjenice da su oni aberacija u načinu na koji se u Sjedinjenim Državama doživljava nasilje i gdje se projicira. Stoga iako su, iz komparativističke perspektive, ti napadi vratili Sjedinjene Države u sferu gdje su pogibelj i smrt uobičajene sastavnice ljudskog iskustva, ne iznenađuju nastojanja da im se podari značenje koje ih izuzima iz logike povijesnog zbivanja. Glede te "problematičke" Andrew Neal zagovara uvažavanje "kontinuumu između ideja, povijesti, diskursa i prakse" te ustvrđuje: "Tvrdeći da je nešto novo, suvremeni ekscjepcionalizam počiva na metafizici iznimnog događaja kao procjepa u uzročnosti protjecanja normalnog vremena" (Neal 2006: 44). U slučaju 11. rujna ta "metafizika iznimnog događaja" uvjetovana je već ocrtanim obzorjem razumijevanja i njime determiniranim navadama označavanja, ili kao što nastavlja Neal: "događaj je nerazdvojiv od svojeg imenovanja i reprezentacije; nerazdvojiv od diskurzivnih i institucionalnih struktura koje iščekuju njegovo došašće i anticipiraju njegovo razumijevanje" (*ibid.*: 45).

Budući da je iznenadnost itekako bila sastavnica napada, smatram da u predočavanju 11. rujna manju ulogu imaju diskurzivne strukture koje su iščekivale "došašće" događaja, a veću strategije dohvaćanja, razumijevanja onoga što se zbilo tog dana. Iz mnoštva interpretacija izdvajam zapažanje Jamesa Der Deriana: "Kanalizirajući iskustvo slikom američkog eksepcionalizma, 11. rujna ubrzo je poprimio obilježja iznimnog ahistoriciteta. U najvećem dijelu povijest se uključivala – uglavnom putem slika Drugoga svjetskog rata – da bi pripremila Ameriku za predstojeću žrtvu i patnju" (Der Derian 2002: 178).

Zanemarujući potrebu bilo kakva samoispitivanja politika koje su možda motivirale počinitelje napada, događaj se izuzeo iz povijesne kontekstualizacije i pristupilo mu se kao da proizlazi iz, riječima Davida Simpsona, jednoga radikalnog nihilizma, iz ničega. To je omogućilo niz interpretacija o kojima isti autor piše:

U svjetlu takva konstruiranja ničega, primamljive praznine, sve postaje mogući motiv napada: tada napad može biti rezultat ljubomore, "njihove" žudnje za onim što mi imamo, pri čemu to uništavaju jer ga ne mogu posjedovati ("oni mrze našu slobodu"); ili može biti rezultat apsolutne negacije zbog koje se "oni" vode neumoljivim fundamentalizmom koji je posve stran našoj etici tolerancije; ili možda proizlazi iz toga što su "oni" odveć tehnološki nazadni i/ili kukavice koje se ne mogu ogleđati sa svojim neprijateljem u otvorenoj borbi. *Oni* su tajnoviti, primitivni, nefleksibilni: teroristi, sljedbenici islama. *Mi* smo otvoreno društvo, časno, sofisticirano i predano globalnom razgovoru i štovanja vrijednom dijalogu. *Mi* ustajemo i identificiramo se; oni su anonimni i ima ih posvuda. (Simpson 2006: 6-7)

Takvo u biti ahistorično čitanje događaja suprotstavlja izdvojenu zajednicu anonimnoj prijatnji, pa se taj dan može pojmiti kao trenutak kada je, riječima Jeddy Edkins, "vrijeme traume kolidiralo s vremenom države, s vremenom kapitalizma i vremenom rutine" (Edkins 2003: 233). Richard Kearney pribjegava kategoriji sublim-

noga u opisu "toga graničnog iskustva koje je za mnoge razdijelilo svijet na ono 'prije' i ono 'poslije'" (Kearney 2003: 23) i registrira predočavanja događaja koja ga vide kao "prekid dubokih ritmova kulturnog vremena, kao kataklizmu koja jednostavno briše ono što je bilo, a ne evolviraju iz nečega što je već postojalo i koja prijete još monstruoznijom budućnošću" (*ibid.*: 4).

Pristupimo li predmetu iz jednog drugog očišta, prikaz 11. rujna uključio bi govor o pojedinačnim sudbinama, o skupinama koje su na neki način prisvojile tragediju kao svoj razlikovni znak. U tom govoru svoje bi mjesto našli centripetalni krugovi sućuti koji su se širili dalje od mjesta samog događaja. Trauma u tom govoru ne bi jednostavno izrasla iz ruševina donjeg dijela Manhattana, nego bi se prikazala kao posljedica "kompleksnog procesa selektivnog pamćenja i zaboravljanja, društvene interakcije i utjecaja, simboličkog sporenja i uspješnog vršenja moći" (Smelser 2004: 279). Sve to valja imati na umu kada nastojimo dokučiti događaj 11. rujna i njegovu ulogu inaugurativne zgrade zadnjega američkog desetljeća, zgrade koja, prema Timothyju Rayneru, "obilježava krizu svjetske povijesti" (Rayner 2002).

Pitanje koje se nužno nameće jest kako je "duboko lokalna zгода", zгода koja se zbila na prostoru koji pokriva jedva 16 jutara zemlje, poprimila značajke epohalno globalnog događaja (Neil Smith 2001: 632). Pitanje neminovno upućuje na moć medijskog posredovanja. Derek Gregory misli da koncentracija globalnog zora na događaj otkriva učinke medijalizacije terora. Slike rušenja zgrada u New Yorku postale su ikoničke ne zbog broja civilnih žrtava ni zbog razmjera uništenja, nego zbog toga što su s takvom vizualnom dojmljivošću dočarale "erupciju spektakularnog terora u samom srcu metropolske Amerike" (Gregory 2004: 25). Prema Bernhardu Debatinu napadači su tempirali vrijeme napada tako da televizijsko prikazivanje dopre do najvećeg broja gledatelja širom svijeta: "U trenutku šokantni su događaji prekinuli normalan protok vremena (...) i sinkronizirali pozornost na svjetskoj razini" (Debatin 2002: 164-165). Pokušavajući dokučiti naum napadača, Bruce Lincoln smatra da im je cilj bio demonstrirati kako posjeduju snagu beskrajno

nadmoćnu i posve različitu od snage njihova neprijatelja. Za razliku od napada na Pearl Harbor islamisti su isplanirali svoj napad privilegirajući znakovnu nauštrb uporabne vrijednosti. Cilj njihova napada nije bio toliko ubijanje neprijateljskog ljudstva ili uništenje resursa koliko pokazati svijetu snagu kojom raspolažu. Lincoln zaključuje da napadači nisu htjeli ponoviti Pearl Harbor, nego Hiroshimu, stvoriti "spektakularan događaj u kojemu se znakovna i uporabna vrijednost podupiru, uprizorujući moć koja ne samo da bi bila neodoljiva i odlučna nego bez presedana i neusporediva" (Lincoln 2006: 17-18).

Simboličku težinu odabranog cilja prepoznao je i Baudrillard:

Istodobno arhitektonski i simbolički objekt, jasno je da je cilj bio simbolički objekt, pa bi se moglo pomisliti da je njihovo fizičko rušenje prouzročilo simboličko urušavanje. Međutim, stvari stoje obrnuto: upravo je simbolička agresija prouzročila njihovo fizičko urušavanje. Kao da je sila koja je do jučer nosila svoje tornjeve naglo izgubila svaku snagu. Kao da je ta osorna sila naglo poklekla od iznimno jake volje: one da se bude jedini model na svijetu. Umorni od preteške uloge takva simbola koju su nosili, tornjevi su ovaj put fizički klonuli, vertikalno su klonuli, na rubu snaga, pred osjajenim očima cijeloga svijeta. (Baudrillard 2003: 12)

Jürgen Habermas smatra da se novina "monstruoznosti čina" 11. rujna ne iscrpljuje u pretvaranju putničkih zrakoplova u razorne projektele ni u razmjerima uništenja, nego u simboličkoj snazi pogođenih ciljeva:

Napadači nisu samo fizički uništili najviše zgrade na Manhattanu; oni su također uništili ikonu kolektivne zalihe slikovlja američke nacije. Samo putem vala patriotizma koji je uslijedio moguće je pojmiti središnju važnost koju su te upadljive zgrade na silueti nebodera na Manhattanu, to moćno utjelovljenje ekonomske moći i aspiracija za budućnost, zadobile u imaginaciji jednog naroda (Habermas 2007: 6-7).

Na sebi svojstven hiperboličan način Jean Baudrillard o događaju 11. rujna piše kao o "apsolutnom događaju, 'majci' svih događaja, o čistom događaju koji u sebi objedinjuje sve događaje koji se nikada nisu dogodili" (Baudrillard 2003: 4). Kako god shvaćali te prosudbe, nema dvojbe da pridavanje epohalnog značenja događaju 11. rujna ponajviše svjedoči o položaju Sjedinjenih Država u svijetu. Bilo da ga mislimo u trenutku njegova planetarnog medijskog predočavanja, bilo kao pokretački uzrok potonjih procesa, događaj 11. rujna valja sagledati u kontekstu suvremenog stanja mondijalizacije,¹¹ čije zanemarivanje nužno krivotvori istinu o tome kako danas Sjedinjene Države postoje i djeluju u svijetu. No uvažavanje njegovih centrifugalnih odjeka i učinaka samo je jedna dimenzija događaja.

Naime, u mjeri u kojoj se mondijalizacija nameće kao okvir unutar kojega valja sagledati događaj 11. rujna, on je jednako tako funkcionirao u stvaranju centripetalnih, kohezivnih sila koje su uslijedile. Neposredno nakon njega Neil Smith se zapitao kako je napad na lokalne ciljeve (New York, Washington) prerastao u "nacionalnu tragediju", kako se "iskristalizirao" u napad na naciju. Priznajući da globalna ekonomska i vojna moć, protiv koje je poduzet napad, "disproporcionalno obitava u Sjedinjenim Državama", Smith ipak smatra da je bilo potrebno dosta "ideološkog rada" da se proizvede događaj po mjeri nacije (Smith 2001: 631). Suočene s prijetnjom, Sjedinjene Države se nakon napada nisu pokazale kao iznimna zemlja, nego su kao svaka organizirana država upregnule svu moć da zaštite svoje interese. Kratki osvrt na ono što bismo u poduzetim politikama mogli nazvati, riječima Srinivasa Aravamudana, "anakronističkim oživljavanjem tendencija ranog moderniteta u doba postmoderne" (Castronovo i Gillman 2009: 30) omogućit će da nešto kažem

¹¹ U knjizi Jean-Luca Nancyja iz koje posuđujem termin nalazimo i referenciju na 11. rujna: "Dana 11. rujna 2001. vidjeli smo kako se sudaraju – na simptomu i simbolu sraza Sjedinjenih Država (sažetih u ime, bremenito značenjem, jednoga 'Svjetskog trgovačkog središta') i islamskog fanatizma – dva oblika apsolutne vrijednosti koja su, i to ne slučajno, dva oblika monoteizma. S jedne strane Bog čije je ime upisano na dolaru, s druge strane Bog u ime kojega se najavljuje 'sveti' rat" (Nancy 2004: 26).

o Sjedinjenim Državama i postmoderni, ali i o mjestu 11. rujna u toj konstelaciji.

Shvaćanja koja su u transformacijama kasnoga dvadesetog stoljeća vidjela nov ustroj života i društva osporavala su održivost političkih temelja moderne kao što su, primjerice, suverenitet, nacija i narod. S jedne strane, politička je teorija postmoderne mrvila strukturirajuće organizacijske jedinice modernog projekta, ali je, s druge strane, ukazivala na njihovo raspršivanje u mrežu interesa i moći supranacionalnih institucija. Opisujući proces "postmodernizacije", australski sociolozi Crook, Pakulski i Waters kažu da se u tim procesima "društvo" sve više shvaća kao "kultura" jer "obraci znakovlja i simbola penetriraju i podrivaju strukturalne granice. Smanjuje se moć velikih društvenih fenomena moderniteta – uključivši države, monopolističke gospodarske organizacije, svećenstvo, vojne snage i znanstvene ustanove – dok se kulturne struje razmnožavaju i obuhvaćaju svijet, presijecajući se na nedokučive načine" (Crook 1992: 35-36). Zaokupljenost tim pitanjima u novijim američkim studijima i činjenica da je u Sjedinjenim Državama, više nego igdje drugdje, na djelu apoteoza pojedinca, onoga što je partikularno, daju nam za pravo ustvrditi da se o Sjedinjenim Državama moglo govoriti kao o egzemplarnom utjelovljenju postmoderniteta.

Odatle proizlazi ona interpretacija događaja 11. rujna koja ga vidi kao sraz nesinkroniziranih temporalnosti, konkretnije kazano, kao udar predmoderne – temeljene na filijacijskim društvenim odnosima i ostrašćene vjerom u apsolutnu istinu – na zemlju postmoderniteta. Ta povijesna disonanca i retentivna moć arhaične temporalnosti pridonijele su fascinantnom užasu događaja, ali su usto potvrdile ograničenu, posve lokalnu i efemernu primjenjivost prosudbi o periodizacijskim mijenama. Naime, postupci koji su nakon napada poduzeti radi sputavanja izazova, koji se kao otrežnjujuća zbiljnost obrušio na samodopadni simulakrum postmoderniteta, svjedoče o ustrajnosti i snazi društveno-političkih konfiguracija moderne koje su se u postmodernoj teoriji olako otpisale. Jednostavno kazano, u postupcima Sjedinjenih Država nakon 11. rujna ne razabirem tra-

gove iznimnosti niti ih mogu sagledati kao pojave postmoderne. Sjedinjene Države mi se nakon 11. rujna nadaju kao nacionalna država suočena s prijetnjom, država koja reagira kao i sve druge države, doduše, kao država koja raspolaže nerazmjerno velikim političkim, vojnim i gospodarskim potencijalima.

Stoga bi američki studiji koji uvažavaju nacionalni okvir učinaka 11. rujna imali što kazati o zbijanju redova nakon napada, o identifikaciji s nacionalnim znakovljem, o intervencijama u školski kurikulum, o preporukama upućenima holivudskoj produkciji. Tu je i ona odluka stanovitoga gradonačelnika koji je zabranio lik Svetoga Nikole na novogodišnjoj jelci 2001. godine uz obrazloženje da nakon 11. rujna svečanosti trebaju imati domoljubna, a ne vjerska obilježja. Promatraču zbivanja neposredno nakon napada zasigurno nije promakla usredotočenost na pitanje povratka predsjednikova zrakoplova ili halabuka oko toga gdje se nalazi njegov zamjenik. Uvažimo li važnost koja se time dala predsjedničkoj funkciji, teško bismo se složili s prosudbom da je riječ o državi u kojoj je na djelu anonimna disperzivnost moći. Neutemeljenost dijagnostike da je prevladano značenje nacionalne države i važnost njezine geopolitičke zaokruženosti zorno su nam u danima nakon napada mogle posvjedočiti odluke o rasporedu američkoga ratnog brodovlja ispred važnih luka te preleti mlažnjaka nacionalnim zračnim prostorom. Rigorozniji useljenički zakoni i ine sigurnosne mjere, među kojima svakako valja istaknuti osnivanje ministarstva "domovinske sigurnosti", potvrđuju uvid da Sjedinjene Države nisu postupile kao iznimna država, nego da su pribjele postupcima u skladu s logikom državnih interesa. O učincima tih mjera na predodžbu o iznimnoj zemlji Robert N. Bellah piše:

Znakovito je za novu situaciju da je predsjednik osnovao Ured domovinske sigurnosti, dajući riječi *domovina* težinu koja je neuobičajena u našoj povijesti. *Domovina* je obično referirala na "zemlju podrijetla", zemlju iz koje smo mi ili naši preci stigli. Amerika je bila drukčija; ona je bila izabrana zemlja, zemlja u

koju smo došli. Sada smo samo još jedna "domovina" među nacijama. (Hauerwas i Lentricchia 2003: 17)

U rekonstrukciji zbivanja nakon napada u kojima je događaj 11. rujna poslužio kao opravdanje niza kasnijih odluka Bushove administracije i tako postao "najbolje prodavana priča" Frank Rich ustvrđuje: "Što god drugo 11. rujna bio, sada možemo vidjeti da je bio početak novog nacionalnog narativa – izuzetna i mnogo puta uvjerljiva priča koju su pripovijedali predsjednik Sjedinjenih Država i njegova administracija da bi mobilizirali ošamućenu zemlju koja je očajavala za vodstvom" (Rich 2006: 2). Budući da ću o činu odmazde, dakle ratnim pohodima koji su legitimirani žrtvom 11. rujna, govoriti kasnije, priverst ću kraju ova razmatranja događaja 11. rujna navođenjem dvaju načina na koje se reagiralo na nj.

U prvu reakciju ubrajam pijetet prema žrtvama i solidarnost s onima koji su izlagali vlastite živote pokušavajući sanirati štetu. Zanimljiva je opaska Benjamina R. Barbera da su ovi drugi, slično napadačima na ikone svjetske ekonomske moći, na svoj način uputili izazov politikama koje možemo supsumirati pod neoliberalnu paradigmu. Naime, neposredno nakon 11. rujna građanstvo je shvatilo važnost javnog dobra i uvidjelo da se određene službe ne smiju privatizirati, pa Barber zaključuje: "Potrošači nisu više dominirali našim svijetom: građanstvo je povratilo svoju moć raspaljivanja nade i inspiracije: građanin policajac, građanin vojnik, građanin predsjednik utjelovili su duh naroda koji je iznenada prepoznao značenje svojega zajedništva" (Gehring 2003: 87). Prikaz tih napora građana i njihove požrtvornosti, analiza tako oblikovane solidarnosti, razumijevanje, primjerice, uloge i mjesta vatrogasaca u američkom kulturalnom imaginariju zacijelo bi pridonijeli pouzdanijem opisu ne samo 11. rujna nego i slojevitosti američkog identiteta. Izostavljanje takvih solidarnosti pojednostavnjuje i krivotvori kompleksnost predmeta američkih studija. Međutim, valja također ustvrditi, nastavljajući se na Barberovu analogiju, da kao što sam napad nije prouzročio bogzna kakvu štetu na zdanju svjetskog kapitala, tako je i solidarnost

iskazana neposredno poslije napada bila kratka vijeka i posljedično rome izmještena pozivanjem američkog potrošača da nastavi sa svojim navadama i tako neutralizira učinke napada.

Tu drugu reakciju David Harvey izvodi iz same logike kapitalizma koji, po njegovu mišljenju, nije neka stvar, nego proces koji postoji samo u pokretu. Kada cirkulacija prestane, vrijednost nestaje i čitav se sustav urušava. Harvey predočuje stanje paralize u New Yorku nakon napada, obustavu zračnog prometa, zatvorene mostove i ceste. Nakon tri dana svi su shvatili da će sustav zapasti u nevolje ako se stvari ne pokrenu. Očekivano, predsjednik Bush i gradonačelnik Giuliani obratili su se narodu da se vrati u normalu, da počne kupovati, a Bush se čak pojavio u reklamama pozivajući svoje sugrađane da se i dalje koriste uslugama zračnog prometa (Harvey 2010: 12). Poziv na potrošnju kao strategiju amortizacije šteta prouzročenih napadom signalizira stadij kapitalizma o kojemu će biti riječi na drugome mjestu. Ovdje ću samo ukazati na to da je taj poziv posve oprečan ranijim stanjima nacionalne ugroženosti, primjerice nakon napada na Pearl Harbor, kada su političari pozivali na odricanje i žrtvu. Upravo suprotno, nakon 11. rujna pribjegli su potrošnji kao pogonu koji će pokrenuti američki gospodarski stroj. Štoviše, svreprožimajućim učincima komodifikacije nije mogao umaći ni događaj 11. rujna, pa je on tako "postao marka, spremna da ispuni svoju američku dužnost i pokreće dobra. Ubrzo je nulta točka (*ground zero*) dobila svoju promatračnicu, s prodavačima koji su prodavali suvenire i dugim repovima nalik na one za Svemirsko brdo u Disneylandu" (Rich 2006: 38). Prijepori nastali oko pitanja što učiniti s mjestom traume, sa zjapećom prazninom na donjem dijelu Manhattana, dodatno uprizoruju sraz interesa i raspored moći koji imaju nezanemarivo značenje za istraživačku agendu američkih studija.

Prisjetimo se prvo kartografskih parametara događaja 11. rujna. Philip Nobel započinje svoj prikaz "arhitekture i besramne budućnosti" mjesta traume ovom konstatacijom: "Grad New York ima 205.951 hektar zemlje. Dana 11. rujna šesnaest od tih hektara bilo je pod ruševinama" (Nobel 2005: 1). Dok je tih šesnaest

hektara za neke imalo značenje mjesta natopljenog doživljajima i afektivnim nabojem, drugima je taj prostor bio vrijedan resurs ili vrlo cijenjena roba:

No unatoč tome novom opterećenju lokacija je sačuvala svoj glavni, neodoljivi atribut: svoju vrijednost kao šesnaest hektara dobro smještenog zemljišta koje je na čvorištu transportnih pravaca u trećem najvećem poslovnom središtu u zemlji i u glavnom sjedištu novčarskih poslova. Lokacija je utihnula, stajala je po strani rastera ulica, puna duhova mrtvih, ali ne izvan velike igre u gradu. Daleko od toga – nulta točka bila je jedina igra u gradu. (*ibid.*: 2)

Ta njujorška “velika igra” vodila se oko toga kako implementirati komercijalne interese u trenutku kada su postojali glasovi koji su, želeći komemorirati žrtve, zagovarali posvećenje prostora, pa je tadašnji gradonačelnik Giuliani čak sugerirao da se na tome mjestu uopće ne gradi. Izdvajanjem “glavnog, neodoljivog” atributa Nobel nagovještava ishod sukoba onih koji su zastupali posvećenje prostora i onih kojima je lokacija bila gospodarski zanimljivo mjesto. U knjizi koja se bavi istom tematikom Paul Goldberger zamjećuje kako je izmještanje događaja 11. rujna sve dalje u prošlost pripremio teren za onu uporabu prostora kojoj značenje mjesta nije bilo odveć važno: “Veza između lokacije i katastrofe slabjela je s protokom vremena, iščezavajući kako su naponi čišćenja i obnove pretvorili nultu točku u nešto što više sličí gradilištu nego mjestu apokalipse” (Goldberger 2004: 85). Naravno, u konačnici su prevagnuli ekonomski interesi. Zanimljivo je stoga kako Goldberger objašnjava izgradnju kulturnih ustanova u okviru građevinskog pothvata koji je transformirao donji dio Manhattana: “Kultura ima ključnu funkciju na nultoj točki. Poslužiti će kao svojevrsan kvasac, kao posrednica između sveopćeg komercijalizma glavnog programa, s golemim količinama poslovnog i prodajnog prostora, i komemorativnih vidova lokacije” (*ibid.*: 239). Izdvajam tu rečenicu ne samo stoga što upu-

ću je na spregu kulture i ekonomije, na ono što David Harvey naziva “urbano inženjerstvo slikovlja” koje premošćuje jaz između doživljaja mjesta i tržišnog prisvajanja i uporabe prostora,¹² nego i stoga što sintagmom “glavni program” nagovještava tematsku jezgru onoga čime se bavim u nastavku.

¹² U knjizi *The Enigma of Capital* David Harvey je o sukobljenim pristupima prostoru napisao: “Dublja značenja koja ljudi pripisuju svojim odnosima sa zemljom, mjestom, domom i praksama obitavanja neprestano su u sukobu s grubim komercijalizmom i tržištem nekretnina” (Harvey 2010: 192). Među strategijama kojima pribjegava investicijski kapital u zaposjedanju i prenamjeni prostora Harvey ukazuje i na rastuću ulogu rečenog inženjeringa: “Među stanovništvom društvene se solidarnosti obrazuju oko posve drugih vrijednosti – vrijednosti povijesti, kulture, sjećanja, religije i jezika – a te su vrijednosti često nepokorne i otporne prema čistom mehanizmu akumulacije kapitala i tržišnim mjerilima unatoč svim naporima onih zaduženih za promidžbu i stvaranje slika. Zanimljivo je primijetiti da je nastalo čitavo jedno konzultantsko polje, nazvano ‘urbani inženjering’, da bi se pokušao premostiti taj jaz” (*ibid.*: 193).